

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Bildstenar och yxor

Romdahl, Axel L.

Fornvännen 1-10

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1946_001

Ingår i: samla.raa.se

BILDSTENAR OCH YXOR

AV

AXEL L. ROMDAHL

Anda sedan jag i unga år första gången lärde känna de gotländska bildstenarna av den enkla och stränga typ som karakteriseras av en svagt svängd överkontur och nedåt i mjuk kurva avsmalnande sidor och av en ornamentalt utsmyckning med virvlande rundlar — det skedde genom Fredrik Nordins uppsats i festskriften till Oscar Montelius 1904 — har jag fångats av den ädla uttrycksfullheten hos dessa monument. Själva deras grundform syntes mig äga något sällsamt olik alla andra stenmonument. Det låg något egendomligt, att ej säga oförklarligt i att en rest stenhäll skulle vara smalare vid basen än upptill. Det säger sig självt att en form med bred bas och uppåt konvergerande sidor tekniskt sett är mera riktig. Detta är också den utformning som kännetecknar de många gotländska bildstenar som forskningen på olika grunder har kunnat tidfästa senare än den grupp som ovan blivit omtalad. Varför ha bildstenarna av denna, som man allmänt menar, äldsta typen erhållit denna egendomliga form? Så vitt det framgår av Sune Lindqvists framställning i det stora verket *Gotlands Bildsteine I*, Stockholm 1941, s. 131 kunna inga motsvarigheter påvisas på annat håll: »Irgendwelche vollständige Gegenstücke zu den gotländischen Steinen von Pavals-Bro- oder Martebotypus im Auslande nachzuweisen dürfte allerdings im Augenblick nicht möglich sein. — Es können jedoch recht wertvolle Parallelen angeführt werden, und zwar vor allem von der iberischen Halbinsel.»

Emellertid sakna dessa iberiska motstycken från Dueros dalgång, liksom f. ö. ett annat anfört exempel, från Västtyskland (a. a. bild 240), just den för denna grupp av gotländska bildstenar karaktäristiska ytterkonturen, medan de ha vissa ornamentala motiv inom ytorna som överensstämmer med stenarna på Gotland. Ett kompa-

rativt studium av sepulkrala monument ger sålunda icke något svar på den fråga man knappast kan undgå att göra sig. Men spörj i stället vilken lekman som helst vad det är för slags föremål som dessa bildstenar likna till formen! Ingen lär tveka om svaret: en yxa. Den för nordisk arkeologi intresserade erinrar sig omedelbart yxor från bronsåldern, jfr. bilderna 778—816 i Oscar Montelius' »Minnen från vår forntid», Stockholm 1917. Likheten mellan bildstenarna och bronsåldersyxorna är ofrånkomlig. Frågan blir då om den kan förklaras, och i så fall huru.

Man får till en början utgå från att söka fastställa meningen med bildstenarna. Det torde få anses fastslaget att de hänga samman med gravskicket — särskilt belysande är därvidlag redogörelsen i Lindqvist a. a. II s. 118—127 för bildstensförekomsten inom gravfältet vid Lillbjärs i Stenkyrka. Runristade stenar från ett senare skede berätta om vilka som reste stenen och även vem eller vilka den blev rest över. Dessa stenar kunna därför lätt nog uppfattas såsom minnesmärken, avsedda att hugfästa den dödes personlighet liksom våra nutida gravvårdar. Men de tidiga bildstenarna bära ju icke några inskrifter, och deras utstyrsel innehåller intet som bär en individuell prägel och är ägnat att minna om någon viss bestämd människa. Vi kunna också utgå ifrån att de gamla gutniska bönderna och sjöfararna som lade de sina till ro bland fäderna i byns ättebacke nogsamt mindes dem utan att ha några märken. Syftet med stenarna var ett annat. De voro *gravvårdar* i egentligaste mening, *gravens vårdare* och *väktare* som tryggade dess fred och förjagade allt som ville störa gravfriden, människor eller onda makter. Till den ändan måste de vara eller bära tecken med magisk kraft. Denna uppgift har gravvården haft långt in i kristen tid. De stenar som restes och de hällar som lades över de döda under 1100-talet saknade mestadels inskrifter men buro korsets tecken. Vi kunna nämna som exempel gravkistorna från Vrigstad och Hällstad, hällar i Husaby, Näs, Åsle och Vartofta. I flera av dessa fall är korset tydligen en avbildning av ett processionskors, det kors med vilken graven signades och som sedan lades ned i eller lades på graven. Ännu för femtio år sedan var det sed i Södra Vi socken i Kalmar län att man i begravningsprocessionen bar ett kors som omedelbart efter gravens igenskottande sattes ned vid gravkullen. Gå vi åter till de inskriftslösa tidiga bild-

stenarna på Gotland, blir det naturligt att finna en magisk innebörd i deras yxformade gestaltning. Korset på gravstenen i kristen tid — yxan på gravstenen i heden. Syftet har varit detsamma i båda fallen: att hägna gravfriden och kanske även eljest vara den döde till huggnad. Det var ej blott ovanpå gravstenen, synligt för de levande, man anbragte dessa verksamma tecken. Korset veta vi ju har placerats på kistan och mellan den dödes händer ända in i vår egen tid och anbringas ju alltjämt på detta sätt inom den katolska världen. Även yxorna synas ha blivit nedlagda i gravar (Montelius a. a. texten till 811—816).

Yxornas religiösa betydelse har flerstädes framhållits av Oscar Montelius. Vid sina bilder i »Minnen från vår forntid» 680—685 anmärker han: »Yxor af sten, bernsten, bränd lera och ben vilka icke varit använda som vapen eller verktyg, utan haft en religiös betydelse: de äro symboler af Åskans (Solens) gud. — Symboliska yxor äro talrika i Norden, liksom andra trakter både under stenåldern och senare tid (då de vanligen äro av metall). Under vikingatiden motsvaras de av Tors hammare i silver eller järn.» I litteraturnotisen under dessa nummer nämnas Montelius' egna uppsatser »Solyxa och Tors hammare» i Sv. Fornminnesföreningens tidskrift bd. 10 s. 277 och den engelska versionen i Folk Lore 1910 s. 60 samt Oscar Almgrens »Symboliska miniatyryxor», Fornvännen 1909 s. 37. Den praktfulla stora bronsyxan från Borreby a. a. 817 är det mest kända exemplet på en sakral yxa från bronsåldern. Samtidigt för den genom sin ornering tankarna till de bildstenar vi diskutera. Anmärkningsvärt är i sammanhang med bildstenarna att det förekommer att yxor — i de fall vi känna stenyxor — blivit lodrätt nedsatta i jorden. Särskilt intressant är den av J. Winther utgrävda kultplatsen vid Troldebjerg på Langeland (F. Winther, »Troldebjerg, en bymässig bebyggelse fra Danmarks yngre stenålder». Rudkøbing 1915). I en fördjupning stod en slipad flintyxa lodrätt nedsatt med eggen uppåt och bredvid yxan fanns ett lerkärl som blivit uppfattat som offerskål. Formen och placeringen av yxan (fig. 1) överensstämmer helt med de tidigare bildstenarnas. Man kan förstora upp bilden från Troldebjerg och har framför sig en bildsten »in situ». Kulten och den magiska användningen av yxan är ett vidlyftigt kapitel. Här öppna sig vida perspektiv: från Babylon (se Montelius: »Die älteren Kulturperioden im Orient und

Fig. 1.

Flintyxa nedsatt i jorden bredvid offerskål. Troldebjerg, Langeland. Efter F. Winther. Troldebjerg.

Flint axe deposited in the earth beside a sacrificial bowl. Troldebjerg, Langeland. After F. Winther. Troldebjerg.

in Europa» s. 171, 174), den minoiska kulturen, över nordisk bronsålder och vikingatid — man har i det sammanhanget erinrat om Tors vigning i Trymskvida — fram till senare tiders tro på Torsviggens övernaturliga makt. Det kontinuerliga fasthållandet vid yxan som kultiskt och magiskt tecken är betydelsefullt när man vill förklara de här avhandlade bildstenarna såsom yxor. Stenarnas form svarar ju närmast mot bronsåldersyxans och de anses kunna dateras till romersk järnålder. Tydligt är dock att formen av var och en måste ha igenkänts som yxans, att den var ålderdomlig ökade blott dess helgd. Det är ju typiskt för sakrala och rituella föremål att de äro relikter från gångna kulturskeden — vi behöva ju endast tänka på den katolska skrudens, även inom den svenska kyrkan till stor del bevarade, från antiken stammande former: alban, mässhaken, korkåpan o. s. v.

Att en kult som stammar från bronsåldern och kanske ännu äldre skeden kommit till uttryck i monument av sten först under romersk järnålder kan framkalla förvåning eller rent av synas orimligt. Men vi kunna tänka oss att mellanled funnits vilka nu äro försvunna. Sune Lindqvist har varit inne på denna tanke då han, a. a. sid. 131, diskuterar kristendomens samband med senklassiska monument:

Fig. 2.

Bildsten. Hablingbo Havor II. Efter Lindqvist, Gotl. Bildsteine, Taf. 11, Fig. 23.

Sculptured stone. Hablingbo Havor II. After Lindqvist, Gotl. Bildsteine, Plate 11, Fig. 23.

»Die grossen zeitlichen und räumlichen Entfernungen liessen sich sicherlich leichter überbrücken, wenn wir Möglichkeit besässen alle die einfacheren Denkmäler — insbesondere die sogenannten 'Totenbretter' — aus Holz zu studieren die wohl einst vielerorts existiert haben und mit gleichen oder ähnlichen Mustern verziert wurden aber nur gelegentlich hier und da in steinerne übertragen worden sind.» Just sådana föregångare av trä kunna vi väl tänka oss till våra bildstenar. Dessa tunna stenskvor med släta ytor och skarpskurna kanter kunna rent av göra intryck av bräder — detta sagt utan att någon vikt lägges vid likheten. Det är dock knappast nödvändigt eller ens rimligt att anta kontinuitet i de yttre former som en tro iklätt sig. Vi kunna ju tänka på de kristna gravmonumentens alla växlande former och på hur det fristående monumentala stenkorsset praktiskt taget först under 1800-talet blev en vanlig företeelse.

Om vi studera de ifrågavarande bildstenarnas ornering lägga vi främst märke till det stående programmet för utsmyckningen av de

ras ytor. Överst ett stort cirkelformat fält, fyllt av ett koncentriskt virvelornament, med rörelseriktning från vänster till höger — medsols — och kring sin ytterkontur kantat av en krans av utsprång, bildade av svicklarna mellan konkava halvcirklar eller av trianglar. Stundom, som på Hablingbo Havor II Lindqvist fig. 23, är den stora cirkellinjens yttersida belagd endast med korta och fina små streck. I enstaka fall som i Vallstena fig. 16 har man nöjt sig med fyra utväxter i den lodräta och den vågräta diameters fortsättning. Sune Lindqvist ville icke tillmäta någon giltighet åt den tolkning av detta virvlande fält, som givits av hans föregångare inom bildstensforskningen Gabriel Gustafsson och Fredrik Nordin, och som anknöt sig till en av Oscar Montelius med iver hävdad uppfattning om solkultens betydelse för forntidens folk. Detta avvissande, som synes bero på en förklarlig reaktion mot överdrifterna i den Monteliuska teorien, förefaller mig icke övertygande. Lindqvist har knappast fäst tillbörligt avseende vid den utformning som detta ornament — för att icke föregripande använda beteckningen symbol — har fått. Kantutsirningen kan ej gärna uppfattas som annat än som ett stiliserat återgivande av strålningen hos solskivan. Tanken på att denna rundel skulle vara en sköld förkastar Lindqvist likaledes, detta enligt min mening med rätta, särskilt på grund av strålkranen. Under den stora solskivan, om vi nu få kalla ornamentet så, finna vi på de flesta av de här behandlade stenarna, två bredvid varandra ställda, mindre, cirkelrunda fält, fyllda av rörelseornament som i flertalet fall ha sin rörelseriktning medsols. I stenen Martebo fig. 6 synes den högra rundelns teckning gå motsols, möjligen tänkes denna rundel följa med i medsolsrörelsen hos den orm som håller båda rundlarna omslingrade. Rundlarna ha i stenen Hellvi L. Ire fig. 2, en ornering med rosetter. Även dessa mindre rundlar ha i flera fall försetts med strålar kring randen och torde böra tydas som celesta tecken av något slag. På en av Lindqvist avbildad stele från Dueros dalgång, återfinnes kombinationen av en stor rosettfylld rundel och under denna, två mindre virvelrundlar samt nedanför dessa måneskärnan (Lindqvist a. a. avb. i texten 238 s. 92. I). Lindqvist ställer sig skeptisk till tydningen av dessa figurer som himlakroppar. Bildstenarnas rundlar med strålskanter torde dock böra förklaras på detta sätt. I en del fall omslingras de två mindre rundlarna av en

Fig. 3.

Bildsten. Bro I. Efter Lindqvist, Gotl. Bildsteine, Taf. 1, Fig. 11.

Sculptured stone. Bro I. After Lindqvist, Gotl. Bildsteine, Plate 1, Fig. 11.

orm, Martebo fig. 6, Västkinde Björkome 1. Fig. 7. Stenen Bro fig. 13 visar två ormar omslingrande var sin rundel och vända mot varandra. Hur man skall förklara dessa ormar, som väl tydligen äro en sekundär uppfinning, får lämnas därefter. Att erinra om Midgårdsormen torde ej anses passande i ett allvarligt vetenskapligt sammanhang.

Nedanför rundlarna förekommer på ett par av de få i sin helhet bevarade bildstenarna av detta tidiga slag, bilder av rod-darskepp (i Bro 1 fig. 11). Sune Lindqvist a. a. s. 92 är böjd att förkasta uppfattningen att det här skulle vara fråga om dödsskepp på vilka den döde färdas till ett nytt liv. Han söker s. 101 ge en annan förklaring: »Dank erhaltener Inschriften steht es ausser Zweifel, dass mehrere der grossen Monumente vom Abschnitt E über Männern errichtet wurden, die in fremden Ländern gefallen waren und demzufolge ihre Heimatinsel mit Fahrzeugen verlassen hatten. Dasselbe kann auch betreffs der vielen Monumente vorausgesetzt werden, die in früheren Perioden aufgeführt worden sind und in deren Ausschmückung das Schiffsbild einen so hervorragenden Platz einnimmt. Es liegt deshalb nahe — auch wenn wir die oben angedeutete Beeinflussung durch christliche Symbolik nicht ganz ausser acht lassen dürfen — das Schiff als eine Erinnerung daran zu betrachten dass der, zu dessen Gedenken der Stein errichtet wurde, zu Schiff von hinnen gefahren ist.» Denna till synes nära liggande realistiska förklaring, torde dock icke kunna tillämpas om man, såsom jag gjort, uppfattar rundlarna såsom religiösa symboler. Också skeppen måste då få en motsvarande innebörd. Människogestalter — kämpande män med spjut och sköldar, uppträda på ett par av stenarna — till fots å Vallstena, Vallstenarum fig. 6. På stenen från Hangvar Austers fig. 27 synes en man i strid med en drake. Måhända böra vi uppmärksamma att fotkämparna på Vallstenarumstenen föra runda sköldar, smyckade med de ornament vi våga tyda som celesta tecken, samma sköldemärke föres av ryttaren på den långt senare stenen, Stenkyrka Lillbjärs III.

Hästar förekomma på Vallstena, Vallstenarum, fig. 16, på Habblingbo Havor I, fig. 18. Vi måste, om vi vilja vara konsekventa, även för dessa figurer antaga en symbolisk eller kanske snarast rituell mening — att närmare gå in på gissningar av religionshistorisk natur lönar sig icke då vi alldeles sakna hållpunkter för vad de människor som ristade och reste stenarna trodde och tänkte. De graciösa delfinerna (?) och delfinstjärtarna på Tingstäde XVII, fig. 4. Lärbro Pavals, fig. 3, Habblingbo Havor, fig. 18, Hellvi Ire I, fig. 2, kunna väl få räknas som rena ornament.

Ornamentiken å de tidiga bildstenarna är rik på fångslande pro-

blem såsom det framgår av Sune Lindqvists intressanta behandling av ämnet. Bd I s. 109—115. Den som icke specialiserat sig inom detta område måste visligen hålla sig utanför diskussionen. Jag kan dock ej avstå från att påvisa vissa drag i bildstensornamentiken som erinra om bronsålderns ornamentik. Ett sådant ornament som raderna av små halvcirklar — Hablingbo Havor I, fig. 18, Burs II, fig. 19, Halla Broar XIV, fig. 22, återfinnes i Montelius Minnen från Sveriges Forntid 822, 86, 864, 1213, 1243, 1248. Spiralornamentet Hablingbo Havor VII, fig. 24, har en omisskännelig frändskap med bronsåldersmotiv. Motivet med triangellinjer, Hablingbo Havor, fig. 18, Burs I, fig. 21, kan jämföras med Montelius 866, 1105. Ett egendomligt bronsåldersmotiv, det alldeles jämna smala bandet som plötsligt blir levande och får ett ormhuvud, Montelius 1259, 1261, rikare i 1388, 1398, 1411, motsvaras av Martebo, fig. 6, Bro II, fig. 13. De lustiga små delfinerna å Hablingbo Havor I, verka på lekmannaögat som reliktförmer ur bronsåldersfaunan, Montelius 1213, 1218, 1259, 1288, och förefalla egendomliga, rent tekniskt, med sina fina taggar längs hela kroppen, en form som icke ligger nära tillhands vid en framställning i sten. Om man antar att de här avhandlade bildstenarnas totalform har haft traditioner från bronsåldern och efterbildat rituella yxor som kanske bevarats såsom helgedomar, blir det ej orimligt att också stenarnas dekoration tagit intryck av bronsålderstraditionen. Hur ett sådant förlopp närmare får tänkas blir en senare fråga. Fortlevandet och återuppsyndandet vid oförmodade tidpunkter och platser av urgamla sakrala former är en allmän företeelse. Sedan detta skrevs har jag kommit att uppmärksamma Bjørn Hougens uppsats »Nordisk Billedkunst i Jernalderen», Kunst og Kultur XXVIII, 1942 s. 72 och Guttorm Gjessings avhandling »Hesten i forhistorisk kunst og kultus» i Viking VII, 1943 s. 44. I båda dessa skrifter hävdas samma samband mellan de tidiga bildstenarna och bronsåldern, som jag velat antaga. Vi ha aldrig släppt sambandet med de urgamla mesopotamiska kulturerna. Bildstenarnas senare utvecklingsfaser på Gotland är ju ett vittnesbörd om återupptagna och omformade traditioner. Kristendomen avlöser bildstenarna med väggors och gårdsgors, fädernas fromhetsarv fortlever i nya former. De tidiga bildstenarna höra till de skönaste förhistoriska monumenten i Norden. Långt ifrån den barbariska »horror vacui» som kännetecknar de

stora bildstenarna av typ E hos Lindqvist — ex. fig. 81, 85, 86, ha de som mejslat dessa stenar, visat en förnäm återhållsamhet, förenad med en fin avvägning av proportionerna och ett ädelt behag i teckningen. Det vilar något av klassisk ro över dem, samma svala och kyska storhet som kommer de gotiska kyrkorna på Gotlands landsbygd att leda tankarna till Toscana.

SUMMARY

AXEL L. ROMDAHL: Sculptured stones and axes.

The author seeks an explanation of the unique shapes of a group of Gotland sculptured stones, which can be dated by the archeologists to the Roman Iron Age. The explanation of the shape of the stones, which are broader at the top than at the base and have curved sides, is that they are reproductions of axes. Referring to the fact that these inscription-less monuments, the sepulchral nature of which has been established by research, are to be apprehended as having come into being with a magic purpose to serve as the guardian of the grave, in the same way as the Christian tombstones of the early Middle Ages, the author asserts that their axe-shape is explained by this property of theirs as magic protectors of the peace of the grave. He concurs with the hardy and well-documented view held by Oscar Montelius and others, that during the Nordic prehistoric period the axe had a cultic significance, and states that, at a Danish cult centre from the Later Stone Age, a stone axe with the edge turned upwards was found and beside it a sacrificial bowl. The form of axe imitated by the sculptured stones in question belongs to the Bronze Age, while the stones are dated to the Roman Iron Age. This circumstance is explained by the tendency in cultic objects to retain from century to century the form once given to them.

The author aims at proving that to a certain extent the ornamentation on the stones may also be explained as a relict from the forms of the Bronze Age, and maintains that the motifs with which the stones are decorated, as well as their general shape, have a religious-magic significance. The circles filled with whirl ornamentation, the outer contours of which are accompanied by short rays, are explained as representing disks of the sun. The author refrains from giving a detailed explanation of these signs, but asserts that their significance must be sought in cultic and religious conceptions.